

NWSA-Humanities
ISSN: 1306-3111/1308-7320
NWSA ID: 2015.10.1.4C0191

Status : Original Study
Received: October 2014
Accepted: January 2015

E-Journal of New World Sciences Academy

Yaşar Zorlu

Erciyes University, yzorlu@erciyes.edu.tr, Kayseri-Turkey

<http://dx.doi.org/10.12739/NWSA.2015.10.1.4C0191>

**MÜTAREKE İSTANBUL'UNDA MİZAH GAZETESİ "ALAY" VE POLİTİK TAVRI
ÖZET**

Alay gazetesi; işgal koşullarında İstanbul'da Aka Gündüz ve Ercüment Ekrem tarafından Milli Mücadele'ye destek amacıyla (10 Ocak-27 Mart 1920) çıkarılmıştır. Alay, Milli Mücadele'yi örgütlemek için Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in liderliğini pekiştirici karikatürler yayınlamış, bağımsızlık savaşının halkın işgal karşısında karşıt kamplara bölünmekten kaçınmasıyla mümkün olabileceği uyarısını yapmıştır. Ancak, gazetenin Milli Mücadele'ye desteği daha çok; mandacılığı savunan Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat gibi dönemin etkin gazeteci ve yazarları ile Ferit Paşa gibi politikacıların bağımsızlık savaşı aleyhinde kamuoyu oluşturma gayretlerini engellemeye çalışmak şeklinde olmuştur. Bu amaçla Alay; doğasını hicvin, alaya almanın, eleştirinin ve güldürürken bile düşündürmenin oluşturduğu mizahı ve karikatür sanatını bir araç olarak kullanmış, Milli Mücadele muhaliflerini hicvetmiş, halk nazarında gülünçleştirmiştir. Özellikle, basında Anadolu Hareketi'ne muhalif koronun başını çeken Ali Kemal'i hedef almış ve "Ermenilikle" özdeşleştirerek ötekileştirici bir yayın politikası izlemiştir. Araştırmada Mütareke İstanbul'unun sosyo-ekonomik sorunlarını da mizah yoluyla gündemine taşıyan Alay'ın kimlik bilgileri, kadrosu ve politik tavrı incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alay Gazetesi, Millî Mücadele, Mizahla Ötekileştirme, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem, Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat

THE HUMOUR NEWSPAPER ALAY DURING THE ARMISTICE PROCESS IN ISTANBUL AND ITS POLITICAL ATTITUDE

ABSTRACT

A newspaper published by Aka Gündüz and Ercüment Ekrem in Istanbul (10 January to 27 March 1920) Alay, published cartoons to support the leadership of Mustafa Kemal and warned people that the war of independence would only be successful without being divided into factions and opposing camps. Meanwhile, the Newspaper struggled against some eminent journalists and writers of the time such as Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat who supported a mandatory system and politicians like Ferit Pasha, who were against the National Struggle. Alay used humour and caricatures with a satiric language to criticize and discredit the opponents of the National Struggle. The Paper especially targeted Ali Kemal, who was the leader of those who opposed to the Anatolian movement by implying his Armenian origin with an editorial policy of alienation. This study deals with the political attitude and journalists working for the Newspaper, Alay, which also focused on the socio-economic problems of Istanbul during the armistice process through humour.

Keywords: The Newspaper Alay, National Struggle, Alienation by Humour, Aka Gündüz, Ercüment Ekrem, Ali Kemal, Refik Halit, Refi Cevat

"Dergi ve gazete, bir devri terlik ve sabahlığı ile teşhir eder."

(Cemil Meriç, 1998:183).

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Mütareke döneminde Milli Mücadele'nin basın cephesini mizah ve hiciv 'silahıyla' güçlendirmek için çok sayıda dergi ve gazete çıkarılmıştır. Milli Mücadele'ye destek amacıyla çıkarılan bu gazetelerden biri de Aka Gündüz (1883-1958) ve Ercüment Ekrem (1888-1956) tarafından yayınlanan *Alay* gazetesidir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan mizah gazetesi *Alay*; özellikle Anadolu Hareketi'ne muhalefet eden gazeteleri ve bunların yazarlarını hiciv yoluyla yıpratma politikası izlemiştir. Milli Mücadele muhaliflerini her sayısında sayfalarına taşıyarak onların ülkenin gidişatına ilişkin görüşlerini ve kişiliklerini değersizleştiren *Alay*, 10 Kânun-ı Sâni 1336 (10 Ocak 1920)-27 Mart 1336(1920) tarihleri arasında ancak 12 sayı çıkarılabilmektedir. Zira 16 Mart 1920'de İstanbul'daki işgalin genişletilmesini takiben, İngiliz işgal kuvvetlerine karşı direniş gösterdikleri için Malta'ya sürülen aydınlar arasında Türkçü-milliyetçi görüşleriyle tanınan *Alay*'ın idari ve sorumlu müdürü Aka Gündüz de bulunduğundan (Oktay, 2008:76-7; Doğan, 1989:3-5) gazete kapanmıştır. Aka Gündüz sürgünden sonra Ankara'da, Milli Mücadele'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürüten *Peyâm-ı Sabah*'ın başyazarı Ali Kemal'in hakkından gelmek için onu gülünçleştirdiği *Anadolu'da Peyâm-ı Sabah*(1921)'ı çıkararak Kurtuluş Savaşı'na desteğini sürdürmüştür (Ayдын, 2009:106-7).

Milli Mücadele sürecinde yirmiden fazla mizahî gazete ve dergi yayınlanmıştır (Çeviker, 1991:140). Fakat genel olarak basındaki karşıtlık mizah basınında aynı şiddette yaşanmamıştır. Milli Mücadele'ye muhalif basını mizah alanında, Refik Halit (Karay)'ın geniş bir yazar-çizer kadrosuyla 2 Ocak 1922'de çıkardığı *Aydede* temsil etmiştir (Varlık, 1985:1098; Öngören, 1998:67-70; Koloğlu, 2010:215). Refik Halit, Anadolu hareketine karşı hareket etmiş, Milli Mücadele'ye mizahla muhalefet edebileceği bir dergi tasarlamıştır. Gazete veya dergi çıkarmak için izin çok zor alındığı bir dönemde kolay bir şekilde izin alarak *Aydede*'yi çıkarmış, yayın süresince de sansür edilmemiştir. Birçok mizahî yazısında Ankara'da önemli görevlere getirilenleri karikatürize ederek Anadolu'da yürütülen mücadeleyi okuyucu nezdinde değersizleştirmeyi hedeflemiştir (Apayдын, 2013:14, 17-8). *Aydede*, halkın umudunu kırıcı, halkı şüphe ve tereddüde düşürücü bir yayın politikası izler. Karikatürçüsü Ahmet Rifki, Mustafa Kemal'in şahsında Anadolu hareketini yerer (Çeviker, 1991:176). Bu dönemde İstanbul'da *Aydede*'nin karşısında, Sedat Simavi'nin mütareke imzalandığında çıkardığı *Diken* dergisi kapandıktan sonra 5 Mayıs 1921'de yayınladığı *Güleryüz*, Milli Mücadele'yi destekleyen basının mizah cephesini temsil etmiştir (Öngören, 1998:67-8; Okay, 2004:9-16). Anadolu'da yayınlanan gazetelere bakıldığında da zaman zaman Milli Mücadele'yi destekleyen mizahî yazı ve karikatürlere rastlanır. Konya'da yayınlanan Babalık gazetesinin 1922 yılında verdiği mizah ekleri bu desteğin somut örneklerinden biridir (Varlık, 1985:1098).

Mizah basınının önde gelen gazetelerinden *Karagöz* ise İzmir'in işgaline karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmış, "manda ve himaye" düşüncesini alaya almış, başka bir devletin himayesine girmeyi hicvederek reddetmiştir (Çoruk, 2008:3-4, 13-9). Ancak Erzurum ve Sivas kongreleri dolayısıyla 27 Eylül 1919 tarihli sayısında Milli Mücadele'ye yönelik ilk değerlendirmesinde çok sert tepki göstermiştir. "Alçak Ocakçılara Uymayalım" başlıklı yazısında Anadolu Hareketi'nin; İttihatçılığın yeni bir boyutu ve devamı olduğu, ülkede kargaşa ve huzursuzluğa yol açtığı düşüncesiyle bastırılmasını savunmuştur (Çoruk, 2008:19-21). Bununla birlikte bu tutumunu

sürdürmemiş, Damat Ferit'in iktidardan ayrılmasından sonra Anadolu Hareketi'ni desteklemeye başlamıştır (Çoruk, 2008:22; Akbaba ve Birbudak, 2009:1260).

İşgal gibi olağanüstü halde bulunan bir toplumda Milli Mücadele'den yana yayın yapan mizahî gazetelerin ve diğer tüm yayınların en önemli misyonlarından biri, *Alay*'da da görüldüğü üzere, mandacıların, Anadolu Hareketi'nin İttihatçıların yeni bir girişimi olduğu iddiaları karşısında bağımsızlık savaşına çekingen bakan halkın savaşa katılımını sağlamak olmuştur (Koloğlu, 2006:114). Milli Mücadele'yi destekleyen mizah basınının karikatürcüleri de çizgileriyle bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Çeviker'in ifadesiyle (1991:22), "Kendileri savaşçı, mizah dergileri silah, karikatürleri ise cephaneleridir. Yergi, alay ve grotesk tepe tepe kullanılacaktır." Çapanoğlu da *Diken* ve *Güleryüz*'le gülerken, milletin işgalcilerden kin ve hıncını hem kalem ve fırça, hem de espri ile alındığını belirtmektedir (Çapanoğlu, 1970:143-4).

Alay gazetesinde de; gerek gerçek ve müstear imzalarla gerekse imzasız yayınlanan manzum ve nesir yazılarda ve karikatürlerde başta mandacılığı savunan ve Anadolu Hareketi'ne muhalefet eden gazeteci ve yazarlar hicvedilmektedir. *Alay*, siyasi ve toplumsal sorunların mizah ve karikatür aracılığıyla eleştirisini yaparken dönemin sosyolojik bir panoramasını da sunmaktadır. *Alay*'ın gündeminde İstanbul'da halkın tahammülünü zorlayan belediyenin uygulamaları, yoksulluk, pahalılık, karaborsacılık, ulaşımda yaşanan izdiham, köpeklerin itlaf ve sürgünü gibi sorunlar ve kadın-erkek ilişkileri, Batılılaşan kadın görünüşleri gibi sosyo-ekonomik konular yer almaktadır.

Alay'ın bu kadar zengin sosyal ve siyasi içeriğinin değerlendirilmesi bir makale hacmini aşacağından çalışma; gazetenin çıkış amacı olan Milli Mücadele'ye ilişkin yayın politikasıyla sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda, gazetenin Anadolu'da Milli Mücadele'yi yürüten Mustafa Kemal'in liderliğini destekleyici politikası, öte yandan bağımsızlık hareketinin karşısında yer alan basına ve gazetecilere yönelik eleştirel tavrı incelenmiştir. Özellikle *Alay*'ın Anadolu Hareketi'ni basın yoluyla yıpratmak için yoğun çaba gösterenlerden¹ *Peyâm-ı Sabah* gazetesi başyazarı Ali Kemal'in manda ve himaye ile ülkenin kurtulacağına dair tezini gülünçleştirmesine, onu halk nezdinde ötekileştiren ve düşmanlaştıran söylemlerine dikkat çekilmektedir. Ayrıca *Alemdar*'ın yazarı Refik Halit ve başyazarı Refi Cevat (Ulunay), âyândan Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), *Serbesti* gazetesi sahibi Mevlanzade Rifat gibi Anadolu Hareketi muhaliflerini taşlama, alaya alma, işneleme ve telmih bolca kullanıldığı karikatür sanatıyla, manzum ve nesir yazılarıyla eleştirisi üzerinde durulmaktadır. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf partilerine yönelik tepkisi de değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *Alay*'ın kimlik bilgileri, teknik özellikleri, kurucuları, yazı kurulu ve karikatürist kadrosu üzerinde de durulmakta, genel hatlarıyla içeriğine de değinilmektedir.

Araştırma öncelikle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden temin edilen *Alay*'ın sayılarının çözümlemesine dayanmaktadır. Mizah ve hiciv yoluyla eleştiri yapılırken bolca kullanılan kinaye, lakap, müstear isimler ve telmihlerle kimlerin veya hangi olayların kastedildiği, karikatürlerdeki imzaların hangi çizere ait olduğu konusunda birtakım

¹Ali Kemal, Refik Halit ve Refi Cevat'ın Milli Mücadele'ye yönelik muhalif görüşlerini gösteren yazılarına örnek olarak bkz: İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli Ve Yabancı Basın*, (Derleme), Kervan Yayınları 1973. Metin Ayışığı, Refi Cevat Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri, Balıkesir,1994. Tevfik Çavdar, *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2007, sf. 64-7, 83-5. Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, sf. 107-112.

güçlüklerle karşılaşmış, yoğun bir mesai ile geniş bir literatür incelemesi yapılarak çözümlenmiştir.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (THE SIGNIFICANCE OF THE STUDY)

Bu çalışmanın amacı işgal koşullarında Anadolu'da yürütülen bağımsızlık savaşını İstanbul'dan destekleyen mizah gazetesi *Alay*'ı tanıtmak ve Milli Mücadele'ye nasıl bir destek sağladığını göstermektir. *Alay*; muhalif düşüncede olanların mizah zemininde nasıl ötekileştirildiklerini göstermesi bakımından olduğu kadar siyasal ve toplumsal olayların karikatür sanatı ve hicivle eleştirilmesi bakımından da başvurulabilecek birincil bir kaynak niteliği taşımaktadır. Eldeki çalışma, Osmanlıca çıkarılan *Alay* üzerinde müstakil bir inceleme yapılmadığından bu nitelikteki gazete ve dergilere dair yapılan çalışmalara² bir ilave olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın karikatür ve hicvin, siyasal çatışmalarda ve toplumsal olayların eleştirisinde etkin bir araç olarak nasıl kullandığını göstermesi ve mizahî kaynaklardan hareketle gerçekleştirilecek gerek siyasal ve toplumsal tarih gerekse de basın tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. ALAY' IN KİMLİK BİLGİLERİ VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ

(THE CREDENTIALS AND SPECIFICATIONS OF THE NEWSPAPER ALAY)

Alay gazetesi, birkaç kapak ve iç sayfası hariç 3 sütun halinde, sekiz sayfa ve siyah-beyaz olarak Osmanlı Türkçesi'yle 10 Kânun-ı Sâni 1336 (10 Ocak 1920) tarihinde çıkarılmıştır. Haftalık bir gazete olarak tasarlanan *Alay*; cumartesi günleri okuyucusuyla buluşmuş, son sayısının çıktığı 27 Mart 1336 (1920) tarihine kadar 12 hafta yayınlanabilmiştir.³ Gazetenin klişesi "*Alay*"; kalın puntuyla birinci sayfanın üst tarafında yer almıştır. Klişenin altında gazetenin yayın hayatına başladığı yıl; Rumi (1336) ve Miladi (1920) olarak verilmektedir. Klişenin sağında ve solunda ise hem fesli, kravatlı, sarıklı ve cübbeli erkeklerin hem de başörtülü ve saçları türbanından sarkmış kadınların karikatürleri yer almaktadır. Kapak sayfaları renkli çıkan iki özel sayısı dışında (8. ve 10.), klişesini bu şekilde basan gazete; hem geleneksel hem de modernleşmekte olan okuyuculara hitap etmek istediği izlenimi vermektedir (Resim 1).

² Örneğin; *Güleryüz* için bkz. Cüneyd Okay, *Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri (1919-1922)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004. *Karagöz* için bkz. Ali Şükrü Çoruk, *Mizah Penceresinden Milli Mücadele*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008. *Anadolu'da Peyam-ı Sabah* için bkz. Hakan Aydın "Millî Mücadele'de Kemalist Anadolu'nun Mizah Organı: *Anadolu'da Peyam-ı Sabah (1921-1922)*", Selçuk Üni. Edebiyat Fak. Dergisi, 2009. *Aydede* için bkz. Mustafa Apaydın, *Türk Mizahında Bir Dönüm Noktası Aydede*, Karahan Kitabevi, Adana, 2007 ile Mustafa Apaydın, "Giriş", *Aydede 1922 / Refik Halid Karay*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2013:13-30.

³ *Alay* gazetesinin sayılarının yayın tarihleri: 1. sayı: 10 Kânun-ı Sâni 1336 (10 Ocak 1920). 2. sayı: 17 Kânun-ı Sâni 1336 (17 Ocak 1920). 3. sayı: 24 Kânun-ı Sâni 1336 (24 Ocak 1920). 4. sayı: 31 Kânun-ı Sâni 1336 (31 Ocak 1920). 5. sayı: 7 Şubat 1336 (1920). 6. sayı: 14 Şubat 1336 (1920). 7. sayı: 21 Şubat 1336 (1920), 8. sayı: 28 Şubat 1336 (1920). 9. sayı: 6 Mart 1336 (1920). 10. sayı: 13 Mart 1336 (1920). 11. sayı: 20 Mart 1336 (1920). 12. sayı: 27 Mart 1336 (1920).

Resim 1. Alay'ın Kapak Sayfasından Klişe Kısmı
(Image 1. The Stereotype Part of the Cover Page of the Newspaper Alay)

Klişenin altında ise çerçeve içine alınmış işgal kuvvetlerine ve İstanbul Hükümeti'ne meydan okuyan "Sövseler, nefy etseler, hatta nihâyet assalar-Fâriğ olma bir dakika fikrini izhardan..." dizeleri bulunmaktadır. Bu çerçeve yazının sağ tarafında gazetenin kurucularının hem asıl isimleri hem de müstearları yer almaktadır: Ercüment Ekrem (Evliyâ-yı Cedîd) ve Enis Avni (Aka Gündüz). Gazetenin iletişim adresi de kurucularının isimlerinin altında yer almaktadır: "Adres: İstanbul-Bâb-ı Âlî Yokuşu'nda Reşid Efendi Hanı'nda (İleri) Gazetesi'nin İttisâlinde Dâire-i Mahsûsadır. Telefon: İstanbul 1785". Adres bilgilerinin altında ise; "Her husus için müdire mürâracat olunur" uyarısı yapılmaktadır. Bu uyarının altında telif haklarına riayet edileceği ise şu ifade ile belirtilmektedir: "Derc olunmayan yazılar îade olunmaz. Resim ve münderecâtı (hakk-ı telîf kânunu) mucibince katiyyen mahfûzdur". Abone şartları ise; çerçeve yazının solunda "Alay'a iştirâk şerâiti" mizahî ifadesiyle açıklanmaktadır. Gazetenin seneliği 250, altı aylığı 130, üç aylığı ise 70 kuruştur. Bu bedellerin nüsha itibariyle karşılığı sırasıyla; 50, 26 ve 14 nüshadır. Ecnebi memleketler için ise seneliği 60 frank olup, abone ücretleri peşin alınmaktadır. İlan şartlarının ayrıca kararlaştırılacağı ve muhteviyatından dolayı mesuliyet kabul edilmeyeceği de duyurulmaktadır.

Adres ve abone bilgilerinin altındaki iki çizgi arasında da derginin sayısı, tarihi, yayınlandığı gün ve fiyatı belirtilmektedir. Cumartesi günleri çıkan gazetenin nüshası her yerde (5) kuruştur. Alay'ın, Ahmed Hamdi ve Şürekâsı Teşebbüs Matbaası'nda basıldığı, idarî ve mesul müdürünün gazetenin kurucularından olan Aka Gündüz mahlasıyla şöhret bulan Enis Avni olduğu bilgileri de gazetenin son sayfasının sol alt köşesinde yer almaktadır. Alay; Prens Sabahaddin'in eserlerine ve görüşlerine itibar edilmemesini hicveden karikatürle çıkan 6. sayısını Prens Sabahaddin'e, 8. sayısını Bekri Mustafa'ya ve 10. sayısını da "(Bir Mayıs) Düşün Günü Şerefine" ithaf etmektedir.

Alay, kapak sayfasında yayınladığı büyükçe veya tam sayfa karikatürlerle ülke gündemini işgal eden yoksulluğu (Alay, 1: 1), Milli Mücadele'ye muhalefet edenleri ve işgale karşı duyarsız davrananları (Alay, 2: 1; 7: 1; 9: 1; 11: 1; 12: 1), mebus seçimlerini ve Mebusan Meclisi'ni (Alay, 3: 1; 4: 1, 5: 1), işgale karşı birlik-beraberlik gereğini ve kurtuluş umudunu (Alay, 8: 1) başarılı bir şekilde gündemine almaktadır. Bu suretle okuyucunun dikkatini ülkenin can alıcı sorunlarına çekmektedir.

4. ALAY'IN İDARİ KADROSU (THE ADMINISTRATIVE STAFF)

Alay gazetesi, Enis Avni (Aka Gündüz) ve Ercüment Ekrem (Talu) tarafından kurulmuştur. Enis Avni aynı zamanda gazetenin idari ve sorumlu müdürlüğünü yürütmüştür (Alay, 1: 1, 8). Fakat Alay; yayınlandığı dönemin basınında olduğu gibi, basın tarihi ve Milli Mücadele dönemine dair çalışmalarda Enis Avni'nin müstearı 'Aka Gündüz' adıyla birlikte anılmaktadır. Enis Avni de Alay'ın künyesindeki isminin önünde kendisini 'Aka Gündüz'⁴ olarak tanıtmakta, gazetenin yazı ve karikatürist kadrosu arasında 'Aka Gündüz' imzasıyla da yer almaktadır (Alay, 1: 1, 8; 5: 2).

Aka Gündüz; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde çıkan (Yücebaş, 1959:5) ve Türk milliyetçiliğinin ilk nüvelerinin oluştuğu Kadın dergisinin de editörlüğünü Enis Avni adıyla yapmıştır (Denman, 2009:13, 51, 61). Bu dergideki yazılarında milliyetçi, vatanperver ve idealist bir duruş sergilemiştir (Denman, 2009:17). Alafranga düşkünlüğünü eleştirmiş, vatanın harap edilmesi karşısında kadınlarda uyanan milliyetçiliği ve vatanseverliği dile getirmiştir (Denman, 2009:81-2). İttihat ve Terakki ile organik bir ilişkisi olan Aka Gündüz; Kadın dergisinden sonra ise, millî bir kimliğin inşası için dilde ve edebiyatta sadeleşmenin gereğini savunan Yeni Lisan Akımı'na katılmıştır. Bu akımın yayın organı Genç Kalemler dergisinde Türkçülüğü kültürel bir ideoloji olarak benimsemiş (Özyurt, 2014:246-7, 256-7; Oktay, 2008:33) ve dilde Türkçülüğü savunmuştur (Ülken, 1992:306, Hilav, 1992:361, 363).

II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülük akımının ateşli bir savunucusu olarak (Güneş, 2009: 8) kaleminin dışında, Türk Ocağı'ndaki faaliyetleriyle de Türkçülük hareketine destek veren Aka Gündüz, Bahçe dergisinde ise İttihat ve Terakki'yi över (Oktay, 2008: 43, 25). Selanik'te Kadın dergisini yayınlarken patlak veren 31 Mart Vakası'nda (1909) Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a gelir, Meşrutiyet'e karşı kalkışanların bastırılmasında genç bir İttihatçı olarak rol alır. Yine Selanik'te İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesinde faal olarak çalışır (Denman, 2009:115-6; Oktay, 2009:28-32).

Aka Gündüz'ün edebî kişiliğinde bulunan mizah ve hiciv kendini güçlü bir şekilde göstermektedir. Siyasal, toplumsal ve kültürel konularda çok sayıda mizahî yazı ve manzume kaleme almış, toplumsal ve siyasal sorunları mizah ve hicivle gündeme taşıyarak düzeltilmesini amaçlamıştır (Oktay, 2008:123). Yine bu konuları Alay'da görüldüğü üzere çizdiği karikatürlerle de eleştirdiği gibi mizah dergisi ve gazeteleri de çıkarmış ve yönetmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlarında ilk yönettiği mizah dergisi Karagöz'de Aka Gündüz savaş mizahına yer vermiş, hicvinin hedefine İngilizleri almış, "Con Kikirik" tipini Türk mizah edebiyatına kazandırmıştır (Çapanoğlu, 1970:54-55; Okay, 2009:15). Mütareke'den sonra işgalcileri ve mandacılığı savunanları hicvetmek ve Milli Mücadele'ye destek olmak amacıyla Ercüment Ekrem ile İstanbul'da Alay'ı çıkarmıştır.

16 Mart 1920'de İngiliz işgal kuvvetleri; işgalcilerle işbirliği yapanları, Milli Mücadele'ye karşı manda ve himayeyi savunanları hedef tahtası yapan Alay'ın sorumlu müdürü Aka Gündüz'ü de tutuklayarak 'Milliyetçiler Grubu' diye anılan gazetecilerden Celal Nuri (İleri), Velit Ebüzziya, Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman) ve Süleyman Nazif ile birlikte Malta'ya sürgün eder (Kabacalı, 1990:103). Bir buçuk yıldan fazla süren Malta sürgünü sonrası Aka Gündüz

⁴ Asıl ismi Hüseyin Avni olan Aka Gündüz, II.Abdulhamid'in iradesiyle girdiği Galatasaray Sultanisi'nde okurken rızası dışında adı Enis Avni'ye çevrilir. Ancak Yeni Lisan Hareketi'yle birlikte Aka Gündüz müstearını kullanmaya başlar. Soyadı Kanunu'ndan sonra bu müstearını soyadı olarak tercih ederek resmî kayıtlarda Enis Avni Akagündüz olarak yer alır (Oktay, 2008: xi, 35, 481).

Ankara'ya geçerek özellikle basın yoluyla Anadolu Hareketi'ni aşağılayan koronun başı Ali Kemal ve gazetesi *Peyâm-ı Sabah*'ı alaya almak ve gülünç duruma düşürmek için *Alay*'ı; 23 Aralık 1921'de *Anadolu'da Peyâm-ı Sabah* adıyla çıkarır. Bu gazetede Ali Kemal'i daha da gülünçleştiren "Ali Kemal", "Artin Kemalidis" ve "Mihran" imzalı yazıları da muhtemelen Aka Gündüz kendisi yazmıştır (Aydın, 2009:102-6, 110). Yine elliye aşkın çeşitli dergi ve gazetelerde⁵ yazdığı metinlerin içeriğine ve amacına göre Seniha Hikmet (Denman, 2009:92, 105), Ayşe Mebrure (Güneş, 2009:13), Enis Saffet, Enis Avni, Muallim, Serkengebin Efendi, Avni, Doğan, Muştâ, E.A., A.G. (Oktay, 2008:127) gibi müstear imzalar da kullanmıştır. Uzun yazı hayatında elliden fazla eser kaleme alan Aka Gündüz⁶ Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da ikamet etmeğe başlar ve 1933-1943 arasında üç dönem Ankara Milletvekili olarak TBMM'de bulunur (Oktay, 2008:62).

Alay'da ise daha ilk sayıda sosyal sorunlar ve bağımsızlık konusunda tarafını ilan ettiği iki karikatürü Aka Gündüz imzasıyla yayınlamıştır. İlk karikatüründe yoksulluktan kırılan halka duyarsız davrananları eleştirirken, diğerinde Milli Mücadele'yi örgütlemek için Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in liderliğini öne çıkarmaktadır (*Alay*, 1: 1, 8). "Geç Yiğidim Geç" başlıklı taşlama tarzındaki manzumesi de Aka Gündüz imzasını taşımaktadır (*Alay*, 5:2). *Alay*'ın çıkış amacı ve yayın politikası doğrultusunda olup imzasız yayınlanan pek çok manzum ve nesir yazı ile karikatür de; gazetenin idari ve sorumlu müdürü olduğundan büyük ihtimalle Aka Gündüz'ün kaleminden çıkmıştır.

Asıl şöhretini Selanik'te yazmaya başladığı gazete ve dergilerde gelişen milli edebiyat akımına katıldıktan sonra kazanan Aka Gündüz, Cumhuriyet'in ilanından önce yazdığı roman, hikâye, şiir ve piyes gibi edebi eserlerinde daha çok Türklük vurgusuyla Rumeli'de düşman işgaline uğrayan Türk toprakları karşısında duyduğu ıstırabı dile getirmiştir. Buralarda verilen mücadeleye ve Türk halkının yaşadığı acılara tercüman olmuştur (Uğurcan, 1989:208; Güneş, 2009:7). Eserlerinin *Alay*'daki tanıtımlarında da vatan sevgisine ve milli kimliğe vurgu yapılmaktadır (*Alay*, 1: 7; 2: 7; 3: 7).

Alay'ın diğer kurucusu Ercüment Ekrem de mizahî roman ve hikâyeleri ile meşhur olmuştur. Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Osman Cemal Kaygılı gibi halkçı roman okulundan olan Ercüment Ekrem (Eray, 1994:201), yazı hayatındaki ilk ürünlerini gazete ve dergilerde vermiştir. İlk yazıları da 1901'de *Çocuklara Mahsus Gazete*'de çıkmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*'te asıl adından başka Recai Hafidi Ercüment Ekrem, Ercüment ve Ebulmuvakkar müstear adlarıyla yayınladığı siyasî, edebi ve sosyal içerikli yazılarıyla dikkat çekmiştir (Çetin, 1995: 275, Kara, 2009: 57). *Alay*'da tanıtımı yapılan (*Alay*, 1:7) *Lâne* adlı çocuk dergisini ise tek başına çıkarmıştır (Çetin, 1995:275). 1918'den itibaren mizahi yazılarına yoğunlaşarak *Diken*'de Âşık ve Karga, *Akbaba*'da Karga, Çekirge, ve Evliya-ı Cedid müstear isimleriyle yazmıştır (Kara, 2009:58). Okuyucuyu eğlendirmesi yanında mizahî daha çok bir eleştiri aracı olarak kullanan Ercüment Ekrem (Kara, 2009:62); Kertenkele, Ulat, E.E.T., Torik Necmi, Cin Ahmet, Kerbalâi, Meşhedî gibi takma adlarla da çeşitli dergi ve gazetelerde mizahi hikâye, fıkra ve makaleler yayınlamıştır (Eray, 1994:201; Çetin, 1995:275;

⁵ Aka Gündüz'ün yazılarının yayınladığı elliye aşkın dergi ve gazete için bkz. Metin Oktay, *Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı Ve Eserleri*, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008:127. Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1989:11.

⁶ Aka Gündüz'ün birçoğu çeşitli gazetelerde de yayınlanan roman, şiir, piyes ve hikâye gibi eserlerinin adları ve baskı tarihleri için bkz. Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara. 1989, 18-110. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz*, Hayatı-Hatıraları-Eserleri-, Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık, İstanbul, 1959:6.

Çapanoğlu, 1970:143). *Alay*'da ise Âşık ve Evliya müstearlarıyla yazmaktadır (*Alay*, 1: 3, 5: 1, vd.).

Mizahî dergilerden başka *İleri*, *Vakit*, *Vatan*, *İkdam*, *Dersaadet* gibi gazetelerde yazarlık yapan Ercüment Ekrem, döneminin en popüler ve en çok okunan yazarlarından biridir (Kara, 2009:58, 63). 1918-1926 yılları arasında önce gazetelerde tefrika edilen romanlarında I. Dünya Savaşı ile Mütareke İstanbul'unda Müslüman mahallelerindeki yoksul halkın sıkıntılarını, yaşam kavgalarını ve dirençlerini anlatır. Yine bu romanlarında savaş zenginlerini, vurguncuları, siyaseti kendi çıkarlarına kullananları da eleştirir (Eray, 1994). 1920'de *İleri* gazetesinde Evliya Çelebi'nin üslubuyla devrin İstanbul'unu mizahî bir dille anlattığı yazıları büyük ilgi görür. Bu yazılarını Evliya-ı Cedid (1920) başlığıyla kitap olarak da yayınlar (Çetin, 1995:275; Kara, 2009:86). Ercüment Ekrem üç kez de (1919, 1924, 1927) Matbuat Umum Müdürlüğü yapar. İlk müdürlüğünde işgal kuvvetlerinin sansür talimatlarını dinlemediği için görevinden alınarak kısa bir süre Arapyan Hanı'na hapsedilir (Kara, 2009: 53; Çeviker, 1991:54).

Ercüment Ekrem *Alay*'da Âşık müstearıyla hem imzası en sık görülenlerin hem de yazıları hacim olarak en fazla yer tutan yazarların başında gelmektedir. *Alay*'da Âşık imzasıyla piyes tarzı on bir hikâye yayınlamıştır. Çeşitli mesleklerden ve Arnavut, Ermeni, Rum, Musevi gibi İstanbullulara da rol verdiği "Mebus İntihabı Günü Dârulfunûn Önünde, Tramvayda" (*Alay*, 1: 3), "Ceza Mahkemesinde" (*Alay*, 2: 3), "Yaman Bir Adam" (*Alay*, 3: 3), "Alâeddin Selçukî - Üç Perde Komedi" (*Alay*, 4: 3), "Feci Bir Vaka" (*Alay*, 5: 3), "Grev Yapmış..." (*Alay*, 6: 3-4), "Vâh.. Yavrucak!" (*Alay*, 7: 3), "Vesika" (*Alay*, 8: 3), "Bir Feylesof" (*Alay*, 11: 3), "Ne.. Â Aferim???! ... Üç Mini Mini Perdecikten İbaret Hem Fâcia Hem Müdhike" (*Alay*, 12: 3) ve "Sulh Mahkemesinde" (*Alay*, 12: 6) Ercüment Ekrem'in *Alay*'da yayımlandığı hikâyeleridir. Bu hikâyelerinde mütareke dönemi İstanbul'undaki yoksulluk, pahalılık, yakacak ve ulaşım sorunları, tramvay ve vapurlarda yaşanan izdiham, memurların olumsuz tutumları, gazetecilik, mebus seçimleri, mandacı zihniyet gibi çeşitli toplumsal ve siyasal konuları mizahî bir üslupla hicvederken üzerine kasvet ve umutsuzluk çöken halka gülümsemeyi hatırlatmakta ve çeşitli olumsuzluklara rağmen yaşama sevinci vermeye çalışmaktadır.

Alay'daki manzumelerini de Âşık imzasıyla neşreden Ercüment Ekrem; "*İstikrâz Kasidesi*" başlığını taşıyan ve 1918 Temmuzunda yazdığı manzumesinde İttihat ve Terakki iktidarını eleştirmektedir (*Alay*, 1: 2). Aşırı pahalılık, yoksulluk ve kötü yönetimi ilk satırı Ziya Paşa'ya ait olan "Gazel-i Müsterek" ile "Sudan Gazel" (*Alay*, 1: 2; 4; 4); Milli Mücadele'ye muhalefet eden *Peyâm-ı Sabah* gazetesinin başyazarı Ali Kemal'i "Peyâm-ı Âşık" (*Alay*, 2: 1) ve Ferid Paşa ayânından Keçecizâde İzzet Fuat Paşa'yı da "Püskülsüz Paşama" başlıklı manzumelerinde hicvetmektedir (*Alay*, 5: 2). "Hoş Amedi-Mebuslara" başlıklı kısa yazısında ise yeni seçilen mebusları; "Şimdilik hoş geldiniz, lakin hazırdır milletin laneti, benzerseniz evvelki mebusâna" ifadeleriyle uyarılmaktadır (*Alay*, 2: 4). "Bu da (Yine Ona)" başlıklı bir aşk şiirini de Âşık imzasıyla (*Alay*, 2: 4), "Babama" başlığı ile babası Recaizade Mahmut Ekrem'e ithafen yazdığı ve vatanın perişan halinden duyduğu acıyı dile getirdiği şiirini asıl adıyla (*Alay*, 4: 5), mizahî bir kıtasını da "Evliyâ" müstearıyla yayınlamaktadır (*Alay*, 5: 1).

Künyede belirtilmemekle birlikte; *Alay*'ın üçüncü sayısında yayınlanan bir karikatürünün üstündeki açıklamada da Giridî Ahmet Sati Bey, gazetenin "Vekil-i Müdafii"[avukatı] olarak gösterilmektedir (*Alay*, 3: 6).

5. ALAY'IN YAZI KURULU VE KARİKATÜRİSTLERİ (THE EDITORIAL BOARD AND CARICATURISTS)

Alay'da Aka Gündüz ve Ercüment Ekrem'le birlikte Alay'ın yazı kurulunda yer alan Ahmet Rasim ve Osman Cemal (Kaygılı)⁷ kendi adlarıyla yazılarını yayınlarken pek çok yazı müstear imza taşımaktadır. Ahmet Rasim beş sayı devam eden "Eski Alaylar" başlığı altında İstanbul'daki resmî törenleri ve geçit gösterilerini, bu kapsamda gerçekleştirilen eğlenceleri kendi gözlemleriyle birlikte anlatmaktadır (Alay, 7: 2; 8: 2; 9: 2, 10: 2-3; 11: 2).

Alay'ın, "Bir Zirzopla Tanıştım" adlı mizahî hikâye kitabının tanıtımını yaptığı (Alay, 12: 1) Osman Cemal de "Bunlar da Yok" ve "Gazel" başlıklarıyla kaleme aldığı manzumelerinde işgale uğrayan İstanbul'daki pahalılığı, esnafın insafsızlığını, dostlar arasında bile yardımlaşmanın kalmadığını eleştirmektedir (Alay, 3: 4; 6: 4). İttihat ve Terakki'nin Sinop sürgünleri arasında bulunan Osman Cemal (Kabacalı, 1990: 93); sürgünde iken yazdığı ve İstanbul'un günlük hayatından kesitlere de yer verdiği "Çuvalcı Şeyhinin Halefi" başlıklı hikâyesini de Alay'da üç sayıda tefrika etmektedir (Alay, 5: 4-5; 6: 6-7; 7: 7-6). Zamparalığa dair bir mizahî hikâyesini de "Bir Defa Nasılsa..." başlığıyla yayınlamıştır (Alay, 12: 2).

Alay'da beş sayıda tefrika edilen "Bican'ın Başına Gelenler" başlıklı mizahî hikâye de Avni Fuad müstearıyla yayınlanmış olup; halkın yoksulluktan çektikleri, kıt imkânlarla uzun süren savaşlarda askerinin zor durumu, savaş zenginlerinin sefahati gibi konuları içermektedir (Avni Fuad, Alay, 1: 8; 2: 8; 4: 8; 5: 8, 12: 7).

Alay'ın yazı kadrosunun büyük çoğunluğunu ise; Zink, Şehsuvar, Hüseyin Rıfat, Alık Hamal, Gönüllü, A.[Aydın harfi] Kazım⁸, Deccal, Eşref-i Sani, Koroğlu Ahfadından Çelik Memiş, Mersûm, Gümde, Mekik, Hakperest, Ebussedad Bedestanî, Ebussedad el-Mevlevî, Karakulak, El-Veled-i Serabiyî, Müheymin-i Fukara, Fakrû'l-Müheymin, Belîğü'l-Mevlevî, M.C., C. Nâhik, Küheylan, Döldül, Hayati Dede, Uçarı, Maşallah, Cemi Cümlemiz gibi müstear isimler oluşturmaktadır.

Alay'da ilginç imzalarla birkaç muhabirin ve okuyucunun da yazıları yayınlanmaktadır. "Lâ Havle Zâde Ve Lâ Kuvvete" imzasıyla Bursa hususi muhabiri Bursa halkının yaşadığı kasvetli atmosferi ve çaresizliği ("Bursalılar Arasında", Alay, 6: 2), bir diğer Bursa muhabiri de "Gülmisinizâde Ağlarmısın" imzasıyla yayınladığı iki fıkra ile adaleti temin edemeyen adliyei hicvetmektedir ("Adalet mi? Diz Boyu", Alay, 7: 5).

"Efemin Türküleri" başlıklı şiirler ise, Alay'da görülen tek kadın imza, Fatma Kız adıyla yayınlanmıştır (Alay, 11: 4; 12: 4). Birkaç yazı da "Heyet-i Tahririye"[Yazı Kurulu] imzasıyla çıkmıştır. (Alay, 3: 8; 4: 1). Bazı yazılar ise "Alay" imzasını taşımaktadır (Alay, 8: 7; 9: 7; 12: 5).

Alay'ın karikatürist kadrosunda ise Aka Gündüz'ün yanında Diken, Deccal ve Anadolu'da Kalem gibi mizah dergilerinde de karikatürleri yayınlanan Nurullah Cemal (Berk), özgeçmişlerine dair bir bilgiye ulaşılamayan Ulvi Kazım ve Basri (Çeviker, 1991: 127, 133, 135) öne çıkan isimlerdir.

Nurullah Cemal Alay'daki karikatürlerinde İstanbul'daki yoksulluk ve pahalılığa (Nurullah Cemal, "Karikatür", Alay, 3: 4; 4: 8; 6: 3; 7: 4, 5), tramvay ve vapurlardaki izdihama (Nurullah Cemal, "Karikatür", Alay, 7: 3, 12: 4), kadın-erkek ilişkilerine (Nurullah Cemal, "Karikatür", Alay, 4: 8; 6: 4, 6; 11: 7), özellikle kadın ve

⁷ Osman Cemal (1890-1945); Sedat Simavi'nin Diken ve Güleriyüz dergilerinin de daimi yazarları arasında bulunmuştur (Çapanoğlu, 1970:143).

⁸ Çapanoğlu; 1911'de çıkan mizah gazetesi Tokmak'ın da yazı kadrosunda yer alan A. Kazım'ın "Gözlüklü Amca" adıyla meşhur olduğunu belirtmektedir (Çapanoğlu, 1970:83).

kadın giyim-kuşamı üzerinden sokağa yansıyan Batılılaşmaya geleneksel çevrelerin tepkisine (Nurullah Cemal, "Karikatür", *Alay*, 10: 7, 11: 6), mebuslara (Nurullah Cemal, "Karikatür", *Alay*, 4:4; 4:8; 7:2; 11: 2), asayiş ve emniyete (Nurullah Cemal, "Karikatür", *Alay*, 3:6; 4:6; 7:6; 11:2; 12:5) dair gözlem ve düşüncelerini yansıtmaktadır.

Ulvi Kazım da Milli Mücadele muhaliflerini kusmuklar içinde teşhir etmektedir (Ulvi Kazım, "Karikatür", *Alay*, 9: 1). *Alay*'da 5'i tam sayfa ve renkli olan ve 10 tanesi ön ve arka kapak sayfalarında yayınlanan 23 karikatür ise Basri imzasını taşımaktadır. 1918 öncesi *Karagöz*'de karikatürleri yayınlanan fakat imzası oldukça zor çözülen Basri (Çeviker, 1991:26-7, 134); başta Anadolu Hareketi'ne muhalif yayın yapan gazetecileri hedef almakta; adeta *Alay*'ın gündemini belirlemektedir. Bundan dolayıdır ki Çeviker (1991: 134); Basri'nin "*Alay*'da bir baş karikatürcü olduğunu" belirtmektedir. Ayrıca İloğlu; Damat Ferit'i hicvettiği karikatürüyle (İloğlu, "Karikatür", *Alay*, 6: 8), imzasını Latin harfleriyle atan Ç. Pandis (?) ise, mağaza ve ilaç reklamına dair karikatürleriyle (Ç. Pandis, "Karikatür", *Alay*, 10: 3; 11: 8) *Alay*'da yer almaktadırlar.

6. ALAY'IN MİLLİ MÜCADELE'YE YÖNELİK YAYIN POLİTİKASI (PUBLICATION POLICY FOR THE NATIONAL STRUGGLE)

Mütareke'den hemen sonra İstanbul'a İngiliz ve Fransız donanmaları girmiş, Anadolu'da birçok stratejik merkez işgal edilmiştir. İşgaller karşısında Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'yi İstanbul'dan destekleyen basın; İstanbul hükümetinin ve işgal kuvvetlerinin baskı, sansür ve tehditleri altında çok zor şartlar altında yayınlarını sürdürmeye çalışırken *Alay* gazetesi de böyle bir atmosferde çıkarılmıştır. *Alay*; nasıl bir yayın politikası izleyeceğinin işaretini; işgal kuvvetlerine, İstanbul Hükümetine ve Milli Mücadele karşıtı basına adeta meydan okurcasına klişesinin hemen altında yer alan şu dizelerle vermektedir: "*Sövseler, nefy etseler, hatta nihâyet assalar-Fâriğ olma bir dakika fikrini izhardan...*"

Alay; bu meydan okuyuş istikametinde gerek gerçek ve müstear imzalarla gerekse imzasız yayınlanan manzum ve nesir yazılarıyla ve özellikle de çarpıcı bir şekilde karikatürleriyle Milli Mücadele'yi temelde iki yönde desteklemektedir. Birincisi; Milli Mücadele'yi örgütlemek ve bağımsızlık savaşını yürütmek üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in liderliğini öne çıkarmak ve bağımsızlık savaşının zaferle sonuçlanacağı yönünde halka umut aşılama. İkincisi de; mandacılığını savunan ve Anadolu Hareketi'ne karşı politika güden devlet adamlarını, gazetecileri ve yazarları yıpratmak.

6.1. Mustafa Kemal'i Anadolu Hareketi'nin Lideri Olarak Öne Çıkarması (Mustafa Kemal's Being Highlighted as the Leader of the Anatolian Movement)

İşgallere karşı birkaç ay içinde subay, tüccar, toprak ağası, zanaatkâr, ulema, öğretmen, öğrenci, avukat, doktor, memur, hoca ve şeyh gibi farklı mesleklerden ve eğilimlerden bağımsızlık savaşını verilmesini savunanlar, henüz kendilerini aynı dava doğrultusunda örgütleyecek ve yönlendirecek bir liderlik olmamasına rağmen kısa sürede partiler, meslekler ve çıkarlar üstü bir birliktelikle Anadolu'da ve Trakya'da Müdafaa-i Hukuk ve benzeri cemiyetleri kurarak direniş göstermişlerdir (Karpas, 2011:19; Berkes, 1978:469). Ancak bağımsızlık savaşını, bu cemiyetlerin amaç ve kararlarında belirli benzerlikler bulunsa da hepsi bölgesel örgütlenmeler olduğundan aralarında ulusal ölçüde görüş ve güç birliğini sağlayacak bir liderlikle yapılabilirdi. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa farklı bölgelerdeki direniş örgütlenmelerini ulusal düzeyde aynı plan ve amaç dâhilinde birleştirmek için Anadolu'ya geçmiştir (Berkes, 1978:469).

Sadrazam Damat Ferit hükümetinin milli hareketi engelleme girişimlerine rağmen Mustafa Kemal'in başkanlığında Milli Mücadele'yi ulusal ölçekte teşkilatlandırarak olan Erzurum ve Sivas kongreleri gerçekleştirilmiştir (Ülken, 1992:351; Tunçay, 1992:69). Bilhassa Sivas Kongresi'nde Anadolu Hareketi'nin milli iradeden doğduğu, bütün ülkeyi ve milli vicdanı temsil ettiği ilan edilmiştir. Bundan dolayı Sivas Kongresi milli harekette merkezileşmenin olgunlaştığının ve Mustafa Kemal'in liderliğinin onaylandığının bir göstergesidir (Tamer, 2004:4-5, 67).

Resim 2. “-İşte sipariş buyurulan tasvir-i aliyyeniz efendim.
-Bu da yakışıklı, bu da paşa ama bana hiç benzemiyor. ” (Aka Gündüz, Alay, 1:8)

(Image 2. “-This is your portrayal, as ordered, sir. -He is also handsome. He is paşa, as well, but he does not look like me at all.”
(Aka Gündüz, Alay, 1:8)

Karikatür sanatını ve mizahı bağımsızlık savaşını desteklemede bir silah olarak kullanan Alay; özellikle karikatürlerinde kamuoyu nezdinde Mustafa Kemal'in liderliğini pekiştirme amacı gütmüştür. Yalnız Mustafa Kemal'in liderliğini öne çıkarmasını; “öteki” ile kıyaslayarak ve Milli Mücadele karşıtlığı ile öne çıkanları gülünçleştirerek yapmıştır. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in liderliğini öne çıkaran karikatürlerinde hicvinin hedefinde Ferit Paşa bulunmaktadır. Alay; bütün çabalarına rağmen Anadolu Hareketi'ni ve Mustafa Kemal'in liderliğini engelleyemeyen Damat Ferit'le, “lider olamamasıyla” alay ederek halka Damat Ferit'ten lider olamayacağı mesajını vermektedir. Nitekim Milli Mücadele'nin örgütlenmesinin devam ettiği, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin henüz açılmadığı bir süreçte İstanbul basınında Mustafa Kemal'in liderlik vasfını öne çıkaran ilk karikatür Alay'ın ilk sayısında Aka Gündüz tarafından çizilmiştir.⁹ Karikatürde Mustafa Kemal'in kalpaklı portresi karşısında Damat Ferit Paşa tereddütlü ve şaşkın bir haldedir. Böylece Alay ilk sayısında böyle bir karikatür yayınlamak Mustafa Kemal liderliğinde yürütülen Milli Mücadele'den yana bir yayın politikası izleyeceğini ilan eder (Resim 2). İkinci sayısında imzasız yayınlanan bir karikatürde ise Mustafa Kemal'in keskin ve kararlı bakışlarıyla

⁹ Akbaba ve Birbudak'ın tespitlerine göre (2009:1257-8); Alay'dan önce İstanbul basınında Ekim 1918'de Yunus Nadi'nin *Yeniğün*'ünde ve 13 Kasım 1919'da Sedat Simavi'nin *Diken*'inde Mustafa Kemal'in portreleri yayınlanmıştır. Fakat bu portrelerde Mustafa Kemal'in liderliği öne çıkarılmamışken Aka Gündüz'ün söz konusu çizimi; Milli Mücadele'de Mustafa Kemal'in liderlik vasfını belirgin bir şekilde ortaya koyan ilk karikatürdür.

liderliğine dikkat çekerken Damat Ferit Paşa'nın ise boyanmış gözleri ve aşağı sarkmış bıyıkları ile adeta basiretsiz olduğuna ve Milli Mücadele karşısında aciz kaldığına gönderme yapılmaktadır (Alay, 2: 6). İloğlu imzasıyla çizilen bir karikatürde ise falcı kadına geleceğini soran Damat Ferit'e Milli Mücadele'ye karşı yürüttüğü düşmanlığının kendisine çok kötü bir akıbet hazırlamakta olduğu adeta tehdit edilerek bildirilmektedir (Alay, 6: 8). Bir diğer sayısında da makam hırsıyla hareket ederken güvenmediği milletin ise yıkılmaz bir bünyeye sahip olduğu hatırlatılmaktadır (M.C., "Gazel", Alay, 8: 3). Bu tür uyarılara rağmen bağımsızlık mücadelesine karşı yürüttükleri şiddetli muhalefetten vazgeçmeyen Damat Ferit, Ali Kemal, Refik Halit, Rıza Tevfik ve Keçecizade İzzet Fuat Paşa'yı, ülkenin yaşadığı felaket karşısındaki idraksizliklerini Alay'ın baş karikatüristi konumunda olan Basri; karpuz, lahana, havuç ve su kabakları ile birlikte çizerek karikatürize etmektedir. Milli hareketi başarılı bir şekilde yürüten Mustafa Kemal'in de artık Ferit Paşa'nın kâbusu olduğunu göstermektedir (Resim 3).

Resim 3. Alay, 10:8
(Image 3. Alay, 10:8)

6.2. Milli Mücadele Muhaliflerini Ötekileştirme, İtibarsızlaştırma ve Gülünçleştirme (The Alienating, Discrediting and Ridiculing the Opponents of the National Struggle)

Alay; Fransızcada bir ülkenin başka bir devletin himaye ve vesayetine girerek yönetilmesi anlamına gelen mandacılığı savunanları gülünçleştirmek için, Türkçe'de bir sığır cinsine işaret eden 'manda' ve 'dombay' gibi sözcükleri bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Alay'da mandacılığı savunanlar 'manda' ile birlikte çizilerek (Alay, 4: 4), *İstiklal* gazetesinden iktibas edilen "Mandanın bir adı da dombaydır" (Alay, 1: 5) ifadesiyle tanımlanarak gülünçleştirilmekte ve aşağılanmaktadır. Ayrıca işgalcilerle işbirliğine giden mandacıların "manda"larının(!) Mustafa Kemal'in mücadelesi karşısında hezimete uğrayacağı mesajı da verilmektedir.^{10, 11}

Alay, Anadolu Hareketi'ni işgalcilerle işbirliği yaparak yok etmeğe çalışan Damat Ferit'i Mustafa Kemal'in liderliği karşısında aciz, idraksiz bir kişilik olarak kamuoyuna sunmakla birlikte; Milli

¹⁰ "O Mustafa Kemal'e kim, hücum ederse mandanız,-Kaçar Selanik'i bulur orası aşiyânedir." (Şehsuvâr, "Fırsattan İstifade", Alay, 8: 2).

¹¹ Ali Kemal, Dâhiliye Nazırı olarak İngilizlerin baskısıyla Milli Mücadele'nin engellenmesine ve 9. Ordu Müfettişi göreviyle Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal'in görevinden azledildiğine ve emirlerinin dinlenilmesine yönelik 18 ve 23 Haziran 1919 tarihli tamimleri yayınladığında başta Mustafa Kemal Paşa'nın ve İstanbul Hükümeti'nden bazı nazırların sert tepkisini çekerek nazırlığının sonunu getirir (Özsoy, 1997:122-8; Uzun, 1989:406).

Mücadele'ye fikir ve basın zemininde yapılan muhalefeti ve düşmanlığı daha çok önemsemektedir. Bundan dolayı *Alay*'ın Milli Mücadele'yi destekleme yönündeki politikasının odağını; Milli Mücadele karşıtı basını ve gazetecileri hicvetmek, alaya almak veya gülünç duruma düşürmek suretiyle itibarsızlaştırmak oluşturmaktadır. Bu yüzden asıl hedefine; kalemleriyle bağımsızlık mücadelesine muhalefet eden gazetecileri, yazarları almaktadır. 21 Şubat 1920 tarihli 7. sayısının kapağında yayınladığı karikatürde mandacılığı savunanları 'manda' figürü ile birlikte karikatürize etmektedir (Resim 4). Ancak *Alay*'ın hicvine en çok hedef aldığı gazeteci, Damat Ferit'in 1919'da kurduğu ilk hükümette Maarif, ikincisinde de Dâhiliye nazırlığı yapan, *Peyâm-ı Sabah*'ın başyazarı Ali Kemal'dir.¹² Milli Mücadele'ye ve lider kadrosuna karşı basın yoluyla en sert ve hakaretamiz bir üslupla muhalefet edenlerin başında Ali Kemal yer alır. Nitekim *Alay*'ın 17 Ocak 1920 tarihli ikinci sayısında karikatürist Basri de, aralarında Türk edebiyatının ve mizahının usta kalemlerinden Refik Halit'in de bulunduğu Milli Mücadele karşıtı koronun şefi olarak; "Ey havuç! Ey lahana! Karpuz!" diye aşağıladığı Ali Kemal'i göstermektedir (Resim 5).

Resim 4. Karikatürde Damat Ferit bir mandaya binmiş vaziyette, onunla aynı politikayı güden Ali Kemal sağında, Rıza Tevfik solunda, Refik Halit de mandanın kuyruğunu tutmuş halde resmedilerek gülünç hale getirilmişlerdir (*Alay*,7:1). (Image 4. The caricature ridicules Damat Ferit depicting him riding a water buffalo, Ali Kemal, who follows the same policy, on his right side, Rıza Tevfik on the left, and Refik Halit holding the tail of the water buffalo (*Alay*, 7:1).

Resim 5. *Alay*, 2:8
Image 5. *Alay*, 2:8)

İstanbul basınından Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteleri ve gazetecileri eleştiriden öte bir üslupla "zırtapoz", "kâselis"[çanak yalayıcı], "şaklaban", "hinoğlu hinler", "finolar", "karpuz kafalılar", "lahana yaprakları" gibi küçük düşürücü ve tahkir edici ifadelerle anan Ali Kemal'i (Çoruk: 2013:142; İnuğur, 2005:276, 344) *Alay* da aynı üslupla alaya almakta, kendi üslubuyla vurmaktadır. Çoğu kere ondan ve gazetesinden "Langalı"[Langa; Fatih'te salatalıklarıyla anılan semt], "Lahanacı Kemal" (Çelik Memiş, "Meyveden Meclis", *Alay*, 4: 6; "Falan Filan Vatan" *Alay*, 6: 5), "karpuz kafalı", "Karpuz Kemal", "lahanacıbaşı", "lahanahor" [lahana yiyici], "Langalı Ali

¹² Ali Kemal'in kısa özgeçmişi, Mülkiye'deki tahsilinde etkilendiği hocaları, gazeteciliği, siyasî mücadeleleri, çıkardığı gazeteler ve eserleri için bkz. Mustafa Uzun, "Ali Kemal", TDV İslam Ansiklopedisi, 1989. Geniş bilgi için ise bkz. Osman Özsoy, *Gazetecinin İnfazı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.

Kemal" (Alay, 2: 1, 5; 3: 4; 4: 6, 7; 6: 2, 5; 8: 4; 12: 1) şeklinde bahsedilerek, turp, şalgam ve ıspanak gibi sebze ve meyvelerle anılarak ("Bursa'dan Gelen Emanet", Alay, 6: 8) ve bir sebze küfesinin içinde çizilerek gülünçleştirilmektedir (Alay, 4: 5).

Ancak; Alay'ın Ali Kemal ve Peyâm-ı Sabah'a karşı yürüttüğü yıpratma kampanyasında başvurduğu en etkili argümanlarının başında ise onu Ermenilikle özdeşleştirmek gelmektedir. Ali Kemal'in Milli Mücadele'ye karşı muhalefet yürüttüğü gazetesi Peyâm'ı; Kayseri Ermenilerinden Mihran Efendi'nin Sabah'ı ile birleştirmesi ve bu işbirliği sonucu çıkardıkları Peyâm-ı Sabah'da Anadolu Hareketi'ne muhalefetini daha da şiddetli sürdürmesi "Artin Kemal" olarak anılmasına yol açmıştır (Topuz, 2003:108-9; Uzun, 1989:406).

Alay da; Ali Kemal'in Mihran Efendi ile ortaklığını onu ötekileştirmek için bir araç olarak değerlendirmiştir. Ali Kemal; sık sık "öteki" olan bir kimlikle, bir Ermeni ismi olan 'Artin' ismiyle sunulmuş¹³ ve Alay'ın her yeni çıkan sayısında ötekileştirilmesinin dozu arttırılarak sürdürülmüştür. Çeşitli vesilelerle "Artin", "Artin Kemal" (A. Kazım, "Çöp Tenekesi", Alay,3: 5; "Artin Kemal Kimdir?", Alay, 3: 6; "Falan Filan Vatan", Alay, 6:5; Müheymin-i Fukara, "Der Vaf-ı Cenab-ı? O...", Alay, 7: 4; A. Kazım, "Avava-i Şükran", Alay,1: 4), "Mihran-Kemal" ("Maskeler Aşağı", Alay, 5: 4) gibi niteliklemlerle anılarak kendisi ve gazetesi Peyâm-ı Sabah Ermenilikle özdeşleştirilerek kamuoyunda ötekileştirilmiştir.

Ercüment Ekrem de; "manda isteyenin" diye galiz bir şekilde küfür eden Konyalı bir köylünün yargılanmasını işlediği mizahî piyesinde -adını açıkça vermediği- Ali Kemal'in mandacı görüşü savunmasını alaya aldığı gibi kendisine küfredildiğine şahit olarak da Artin Efendi adlı birini gösterdiğini kurgulamıştır. Bu suretle Ali Kemal'in Ermenilerle dayanışma içinde olduğu mesajını vermiştir (Âşık, "Ceza Mahkemesinde", Alay, 2: 3).

Alay'a göre Mihran Efendi ile fikir ve iş ortaklığı yapan Ali Kemal; "hâlis muhlis bir Artin" olup, "Kemal ile hiçbir münasebeti" yoktur ("Artin Kemal Kimdir?", Alay, 3: 6). Alay; Ali Kemal'i "Artinleştirmek"le ve zaafiyetlerini ortaya koymakla kalmamakta, Mihran Efendi ile ortaklığı Ermenilerle işbirliği olarak sorgulanmaktadır: "Sen mi oldun Ermeni; Mihran mı oldu Müslüman?" sorusuyla halk nazarında ötekileştirmektedir (Eşref-i Sani, "Kıt'a", Alay, 4: 5). Bununla da yetinmemekte, "Vaftizci" sıfatını da yapııştırarak ("Falan Filan Vatan", Alay,6: 5) Ali Kemal'i İslam dışı göstermektedir. Bu suretle halkla bağı kopartılarak itibarının tamamen bitirilmesi hedeflenmiştir. Ali Kemal'in Anadolu Hareketi'ne küfürlü bir üslupla saldırdığı, Milli Mücadele'yi destekleyen halkı da "kızıl divane" olarak gördüğü¹⁴ (Müheymin-i Fukara, "Der Vaf-ı Cenab-ı? O...", Alay, 7: 4) belirtilerek "öteki" olduğu imajı oluşturulmaktadır.

Ayrıca Ali Kemal; Hayırsız Ada'ya sürgün edilip kaçan köpeklere bile hicvettirilmektedir. Yeniden yakalanan köpeklere itlafları için "Artin denen bir zalime" teslim edildikleri, zira kendilerini yok

¹³ Ali Kemal; "Artin Kemal" diye anılarak yıpratılmasına karşılık olarak; babasının Türklerin yoğun olduğu Çankırı'dan olmasından dolayı öz be öz Türk olduğunu söyleyerek karşılık vermiştir (Özsoy, 1997: 27). Ali Kemal'in daha gençlik yıllarında Jön Türk hareketi içindeyken Kahire'de çıkardığı ve Yusuf Akçura'nın Türkçülüğüne karşı Osmanlılık politikasını savunduğu dergisine Türk adını vermesinde (Mardin, 2005: 276) de Türklüğüne vurgusunun izlerini görmek mümkündür.

¹⁴ Cemil Meriç; "Bozgun çağlarının ümitsiz aydını. Karanlık günlerin bu çok alkışlanan, çok sevilen, çok korkulan gazetecisi" olarak tanımladığı Ali Kemal'in halkına inandığını, Batı'nın bütün yalanlarına ise inandığını belirtmektedir. Ancak "satılmış" biri olmadığını (Meriç, 1994:163), hatalarını hayatıyla ödediğini de kaydetmektedir (Meriç, 1998:227).

etmeğe onun talip olduğu söylettirilmiştir (Bin yüz Kıtırmir Namına A. Kazım , "Avava[Havlama]-i Şükran", *Alay*, 11: 4).

Ali Kemal'in kamuoyunda *Peyâm-ı Sabah*'ın bir Ermeni gazetesi olarak algılanmasından ve Ermenilikle özdeşleştirilmesinden rahatsız olduğuna dair kurgulanan diyalogda da Mihran Efendi ile Ali Kemal karşı karşıya getirildiği gibi *Peyâm-ı Sabah*'ın bir Ermeni gazetesi olduğu da ikrar ettirilir ("Ciddidir: Garib Bir Vaka", *Alay*, 9: 8). Ayrıca Mihran Efendi'yi dolandırmak maksadıyla işbirliğine gittiği, fakat onun da kendisine tuzak kurduğunu, makam hırsı ile kahrolduğu, menfaat kastı ile kimlik değişikliğine giderek "Artin namını" aldığı, çevirdiği dolapların içyüzünü kimse bilmez iken *Alay*'ın bunları deşifre ederek âleme rezil olduğu ve gücünün kırıldığı da kendisine itiraf ettirilmiştir (Fakrû'l-Müheymin, "Fiğanname -Onun Lisanından", *Alay*, 11: 4). *Alay* bu tür hicviyelerinin yanında Ali Kemal'e; düşmandan dost olamayacağı, takip ettiği politikanın işgalcilerin politikası olduğu uyarısında da bulunmaktadır (Osman Cemal, "Bir Muharrir Nasihat", *Alay*, 5: 4).

Ancak *Alay* ikaz ve tehditlerine rağmen Milli Mücadele'ye yönelik düşmanca yayınlarını sürdürmekten vazgeçmemesi üzerine üç hafta sonra çıkan sayısında Ali Kemal'in yaptıklarının cezasız kalmayacağını; "Kuva-yı Milliye Aleyhindeki Mühim Vesikaları Neşrediyoruz" başlığı altında yayınladığı idam edilmiş karikatürü ile ilan etmektedir. Yalnız Ali Kemal; idam nedenini açıklayan boynuna takılan yaftada da alaya alınmakta; Kuvay-ı Milliye reisi olarak takdim edilmektedir (*Alay*, 8: 4). 'İnfazı' da Mustafa Kemal ve arkadaşlarına "çeteci", "çadır tiyatrocuları", "dört baldırı çıplak", "seyyar canbaz kumpanyası" diyen (akt. Ayışığı, 1994: 42, 47, 72, 92) bir diğer Kuva-yı Milliye muhalifi *Alemdar* gazetesi başyazarı Refi Cevat'a yaptırılmaktadır: "Merkum Lahanacıbaşı ve Kuvâ-yı Milliye Reisi Ali Kemal Bey aleyhinde tefevvüh [dil uzatma, kötü söz söyleme] üzere bulunduğundan dolayı Alemdarcı tarafından idam ve ifna olunmuştur."¹⁵

Bu suretle sadece Ali Kemal değil, Kuva-yı Milliye'yi 'gayri milli kuvvetler' gören ve Anadolu'daki 'milli kuvvetlere' saldıran Ahmet Anzavur gibileri kahraman olarak sunan (akt. Ilgar, 1973:54, 66), "Hareket-i Milliye, milleti öldürmektir" (akt. Ayışığı, 1994:40) diyen, İngiliz manda ve himayesini 1919'da *Alemdar*'da adeta kayıtsız-şartsız savunduğu¹⁶ gibi mandacılığı bağımsızlıkla bağdaştırmayanları da eleştiren Refi Cevat (Ayışığı, 1994:31-6; Tunaya, 2003:300, 302) da tehdit edilmektedir. Milli Mücadele karşıtlarının bir diğer önde geleni Refik Halit de Ali Kemal'in idamını gösteren karikatürün yanında ateşe konmuş kazanda pişirilen adamların karikatürüyle tehdit edilmektedir (*Alay*, 8: 4). Alt yazıda ise Refik Halit; Kuva-yı Milliye'nin İstanbul Genel Sekreteri olarak gösterilerek gülünçleştirildiği gibi, İttihatçılık ve Kuva-yı Milliye düşmanı bir gazete olan *Alemdar*'ın sorumlu müdürü Pehlivan Kadri[Ahmet Kadri] ile birlikteliğine de değinilmektedir. *Alay*; Milli Mücadele'nin başarısız olması için faaliyet yürütenlere yönelik tehditlerini aynı sayfadaki *İkdam* gazetesinden alındığı söylenen bir diğer karikatürde ve alt

¹⁵ Ali Kemal, İzmir'in kurtarılmasından sonra 05.11.1922'de İstanbul'da tutuklanıp İzmit'te götürülerek Nurettin Paşa tarafından sorgulanmış, ertesi gün de önce linç edildikten sonra darağacında asılmıştır (Topuz, 2003:110; Özsoy, 1997:275-280; Koloğlu, 2010:267). Ali Kemal'in "Artin Kemal" olarak sunulması o kadar kabul görmüştür ki; İzmit'te yapılan sorgusu "Artin Kemal denilen hain-i vatan siz misiniz" sorusuyla karşılaşmış, linç edilmesi sırasında göğsüne "Hain-i din ve vatan Artin Kemal" yaftası takılmıştır (Özsoy, 1997:280).

¹⁶ Örneğin; Refi Cevat 19 Mayıs 1919 tarihli *Alemdar*'da "Kimi istiyoruz?" başlıklı makalesinde ; "Hasta olacak vücudumuzu iyileştirecek olan doktor, Anglo-sakson ırkıdır, İngiltere'dir" demektedir (akt. Ayışığı, 1994:32).

yazıda daha da genelleştirerek sürdürmektedir. Kuvâ-yı Milliye aleyhinde olanlar tavşana benzetilmekte ve akıbetlerinin avlanan tavşanlardan farklı olmayacağı, Mustafa Kemal Paşa'nın "tavşısı"nı alaya alan ve kızdıran "tavşanların" tüfekle öldürülmekten başka hem başlarının kesildiği hem de derilerinin yüzüldüğü belirtilerek (Alay, 8: 4) Anadolu Hareketi aleyhinde faaliyet yürütenler bir kez daha tehdit edilmektedir.

Toplumun her kesiminden büyük ilgi gören Alay'ı Ali Kemal de yakından takip eder. Kendisine karşı yürüttüğü yoğun itibarsızlaştırma kampanyasına karşı, "Peyâm-ı Eyyâm'ında mendebur lafz-ı cemiliyle ibrâz-ı iltifât" ile Alay'a saldırır (Alay, 12: 1). Alay'ın karikatüristi Basri de Ali Kemal'in Milli Mücadele'ye yönelik küfürlü üslubunu çizgisi ve alt yazısıyla teşhir etmektedir. Basri; sokakta kavga eden çocuklardan "fino", "çomar", "mendebur", "kuyruksuz" gibi argo sözlerin yükselmesinin nedeni olarak kavgayı değil de; sanki yüksek sesle Peyâm-ı Sabah okumaları olarak göstermektedir (Alay, 9: 8). Bu yolla da Ali Kemal'i ve gazetesini halk nezdinde itibarsızlaştırmaktadır.

Alay'ın hicvine en çok hedef olan bir diğer Milli Mücadele karşıtı yazar ve gazeteci de; başta Alemdar gazetesi ve Aydede dergisi olmak üzere Sabah ve Peyâm-ı Sabah'da asıl adından başka "Kirpi" ve "Aydede" müstearlarıyla da Anadolu Hareketi'ni ağır ifadelerle eleştiren Refik Halit'tir (Ünal, 2013:378; Apaydın, 2013:13-4, 17). 1919 Nisanında atandığı Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü sırasında Yunan işgaliyle başlayan Milli Mücadele'nin en çetin günlerinde postanelere Kuva-yı Milliye'nin haberleşmesinin engellenmesi talimatını vermiş (Okay, 2001:481), bu yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın şiddetli tepkisini çekmiştir (Ünal, 2013:373). Refik Halit mizahî yazılarıyla da Anadolu Hareketini değersizleştirmeyi hedefler. Örneğin Anadolu'dan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne seçilip İstanbul'a gelen milletvekilleri dolayısıyla 2 Şubat 1920 tarihli Alemdar'da Aydede imzasıyla yayınladığı "Topuna Hoş Amedi" başlıklı yazısında; "Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri, ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı" (akt. Ilgar, 1973:37) ifadelerinde olduğu gibi İttihatçı olarak gördüğü Milli Mücadelecileri ve Mustafa Kemal'i tahkir eder. Yine Alemdar'da aynı gün bu kez asıl ismiyle, "Bereketi bol olsun, başımıza bir milli daha çıktı, geceler bir milli daha doğurdu" ifadeleriyle başlayan "Yeni Bir Yavru Daha" başlıklı yazısında ise ve Milli Mücadele'nin yol haritasını gösteren Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-ı Milli'yi alaya almaktadır (akt. Ilgar, 1973:39).

Refik Halit'in Milli Mücadele'yi bu istikamette hicvederek kamuoyu nezdinde küçük düşürmeye çalışmasına Alay da hiciv yoluyla karşılık vererek itibarını ve kaleminin etkisini kırmaya çalışmaktadır. Birçok sayısında Refik Halit'i hicvettiği gibi 9. sayısının 5.sayfasının tamamı onu hicveden karikatürleri ve alt yazıları içermektedir. Alay; Refik Halit'i hicvetmek için öncelikle Aydede, Kirpi müstearlarını ve yazılarını yayınladığı köşesinin adı olan Nakş-ı Berab'ı değerlendirmektedir. Refik Halit; "Aydede kılıklı Refik Halid Bey şaklabanımız" diye takdim edilmekte ve yazarlığı da; "Aydedemiz nane suyu üzerine nakış işlemekle meşgul" (Alay, 9: 5) ifadesiyle alaya alınmaktadır. Zira "Nakş-ı Berâb" suda nakışlar, devamı olmayan şey gibi anlamları içermektedir (Apaydın, 2013:35). Başka bir vesile ile de Aydede isminin güzellik ve nezaket, edep ve terbiyeye delalet ettiği, Nakş-ı Berab'ın da zerafet ve nezafet anlamlarına geldiği halde Refik Halit'de bu sıfatların bulunmadığı söylenerek itibarsızlaştırılmaktadır ("Resm-i Geçit", Alay, 1: 6). "Ay dede gel ay dede -Tekyeye day day dede" dizeleriyle başlayan manzumede de alaya alınmakta, "Söyle ki ol mandanın -Bir adı Dombay[manda] dede"

dizeleriyle ise mandacılığına gönderme yapılmaktadır (Ebussedad el-Mevlevi, "Dedeme Bir Nefes", *Alay*, 3: 4). Bir karikatürde de elinde *Alemdar* gazetesi bulunan kişinin burnunu karıştıran çocuğa yönelttiği; "-Bir daha burnunu karıştıırırsan seni dedeye yediririm hâ!" tehdidiyle de Refik Halit'le alay edilmektedir (Nurullah Cemal, "Karikatür", *Alay*, 12: 7).

Refik Halit, Kirpi teriminin hecelerine verilen anlamlarla da gülünçleştirilmektedir: "(Kirpi)-Kir; nezafetin aksinde kullanılır bir kelimedir. (Pi) ise pâ'yın muhaffefi olup ayak manasınadır. Bade'l-tahlil (kirpi) ayak kiri manasına geliyorsa da (kirpi) üzeri dikenli, burnu uzunca yuvarlak, kırlarda dolaşır bir nevi mahlûkdur. Eski zamanlarda mahalle aralarında teneke çalarak oynatırlar idi." *İkdam* gazetesinden iktibas edilen resimlerde ise köpeğe benzetilerek tahkir edilmiştir (*Alay*, 1: 4).

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki'nin kurucularından olduğunu iddia eden Mevlanzade Rifat (Mevlanzade Rifat, 2000:214)'ın çıkardığı *Serbesti* gazetesi (Koloğlu, 2010:238; İnuşur, 2005:310) de *Alay*'ın 'Çöp Tenekesi'nde teşhir edilmektedir. Milli Mücadelecileri; Kuvâ-yı Milliye nâmı altında gizlenen alçaklar, eşkıyalar, canavarlar ve hırsızlar olarak gören ve onlardan kurtulmak için Hristiyan işgalcilerden Hz. İsa aşkına yardım çağrısında bulunan *Serbesti*'yi halka ihbar etmiştir ("Çöp Tenekesi", *Alay*, 5: 7).

Alay; Milli Mücadele'ye muhalefet eden ve ülkenin İngiliz himayesine girmesini savunan *Türkçe İstanbul* (Tunaya, 2003:465-7) ve *Serbesti* gazetelerinin yazarlarından Abdullah Cevdet'in (Hanioğlu, 1988:92) tutumunu da eleştirmektedir. Azerbaycanlı şair Sabir Tahirzâde (1278-1330)'nin "*Hophopnâme*" adlı hicviyatında, vatanın elim vaziyeti karşısında kişisel çıkarlarını ve rahatlarını düşünenleri hicvettiği bir şiirini Abdullah Cevdet'e gönderme yaparak iktibas etmektedir ("*Hophopnâme'den*", *Alay*, 5: 6). Ayrıca Berkes'in (1978:541) ifadesiyle "Meşrutiyet döneminden beri dinsizlik akımının önderi olarak tanıtılan", 1913'te Jön Türklerin İslamlıkla Türkçülüğün bir sentezini yapma gayretleriyle alay eden (Mardin, 2005:232-3), Mart 1919'da dini aşağılayıcı yazılarından dolayı dergisi (*İctihad*) kapatılan (Hanioğlu, 1998: 92) Abdullah Cevdet, benzer tutumu Mütareke döneminde de sergilediğinden *Alay*'ın hedefindedir. *Alay*; 31 Kânun-i Sâni [Ocak 1920] tarihli *Serbesti* gazetesinin baş makalesinin sonunda yer aldığını ve daha önce *İctihat* dergisinde de yayımlandığını belirttiği Abdullah Cevdet'in halkın inanç değerleriyle çatışan bir kıt'asını okuyucuların dikkatine sunmaktadır: "Ne merdeğiz [erkek] ne zendeğiz [kadın]- Mezarlar içindeyiz -Ne müminiz ne mülhidiz [dinsiz, sapık] -Bilinmiyor ne dindeniz" ("*Çöp Tenekesi*", *Alay*, 5: 7).

Türk seciyesini "Yavaş yavaş Türklerin bir sözüdür. Ah bu yavaş yavaş ne "vaş"dır." ifadesiyle küçümseyen Ferit Paşa ayânından Keçecizâde İzzet Fuad Paşa da 'haddini bilmezliğine nispetle' kapak sayfasında hedef alınmıştır. *Alay*, Keçecizâde'yi kocaman göbekli şekilde gösteren karikatürün altındaki "Vaş' Türkçesi (inek)tir" notuyla millete yaptığı hakareti kendisine iade etmektedir (*Alay*, 2: 1). Ercüment Ekrem de Âşık mahlasıyla yazdığı "Püskülsüz Paşama" başlıklı manzumesinde kendisini ve ecdadını makam ve mevki sahibi yapan "bir millete (vaş) diye taan" eyleyen Keçecizade'yi kınamaktadır (*Alay*, 5: 2).

Damat Ferit kabinesinde Şura-yı Devlet reisliği yapan, Sevr Antlaşması'nı imzalayan heyette bulunan (Uçman, 2008:68) ve gazetelerdeki yazılarıyla Milli Mücadele'ye tavır alan (Çoruk, 2013:151) dönemin şöhretli isimlerinden Filozof Rıza Tefvik de *Alay*'ın hicvinden payını almaktadır. "Kendini âleme feylosof sattın. Ferid-i dehre de sokuldun, çattın. Nihayet ayâna kapağı attın. Tali'in yüzüne bakdı mı hocam." kıt'ası ile başlayan manzumede (Gönüllü, "Hocama

İthaf", Alay, 4: 4) hicvedilmektedir. Bektaşî ve mason olduğunun (Ülken, 1992:259; Hilav, 1992:378) da ima edildiği "Hey Rıza Tevfik hey! Falına baktım: Tekkenin babası sen olacaksın!" dizeleriyle de (El-Veled-i Serabiyye, "Şehir Mektupları", Alay, 4: 5) filozofluğuyla alay edilmekte, makam hırsıyla hareket ettiğine işaret edilmektedir.

Alay'da bağımsızlık savaşı karşıtları, muhalif veya düşman oldukları görüş ve kuruluşların taraftarları veya mensupları olarak gösterilerek de kamuoyu nazarında yıpratılmaktadırlar. Bağımsızlık savaşı karşıtı cephenin basındaki en güçlü kalemleri Ali Kemal, Refi Cevat ve Refik Halit; 1913 darbesiyle iktidara yerleşen İttihat ve Terakki'ye şiddetle muhalefet ettiklerinden sürgün ve baskılara maruz kalmışlar ve bu yüzden İttihatçıların amansız düşmanları olmuşlardır (Koloğlu, 2006:93; Tunaya, 2003:293). Bu durumlarına rağmen, yapılacak mebus seçimlerinde Alay onları İttihat ve Terakki Partisi'nin adayları ve "en azılı, en yaman propagandacıları" olarak ilan ederek alaya almaktadır ("Yeni Namzedler", Alay, 1: 1).

Bu suretle Alay; Anadolu Hareketi'ni İttihatçılığın bir devamı olarak gören ve Hürriyet ve İtilaf Partisi içinde yer alan her üç gazeteciyi (Ayhan, 2009:107; Tunaya, 2003:284, 292) ülkeyi I. Dünya Savaşı'na sürükleyerek imparatorluğun dağılmasına ve ülkenin işgaline yol açan İttihat ve Terakki'nin mensubu ve taraftarıymış gibi göstererek kamuoyunda itibarsızlaştırmaktadır.

Bununla yetinmeyen Alay hicvini daha da ileri götürerek; Basri'nin renkli çizdiği "Mevsim Eğlencelerinden" başlıklı tam sayfa karikatüründe Batı tarzında şapkaları ve giysileri içinde tuhaf hareketler sergileyen Ali Kemal'i, Refik Halit'i ve şapkasında Serbesti yazısı bulunan Mevlanzade Rifat'ı "maskaralar" olarak tanımlamakta ve "finolara temaşa" ettirmektedir (Alay, 8: 8). Böylece kamuoyu nezdinde işgalci Batılıların "maskaraları" oldukları algısı oluşturulmaktadır. Son sayısında kapaktan yayınlanan bir karikatürde ise Milli Mücadele karşıtlığı; pervane işlevini Rıza Tevfik, Keçecizade İzzet Fuat Paşa gibi Milli Mücadele muhaliflerinin üstlendiği işe yaramaz yel değirmenine benzetilmiştir. Zira rüzgâr umdukları gibi esmemiş, "poyraz tersine estiği için", halk Anadolu Hareketi'ne her geçen gün katıldığından yürüttükleri muhalefet atıl kalmıştır (Alay, 12: 1).

Alay; ülkenin işgali, halkın yaşadığı yoksulluk ve kıtlık karşısında duyarsız davrananları da kapak sayfalarında halka teşhir etmektedir. Karikatürist Ulvi Kazım ülkenin vahim durumuna, halkın yoksulluğuna ve kıt imkânlarla yürütülen kurtuluş mücadelesine ilgisiz kalıp gününü gün ederek keyif sürenleri; kadın-erkek âlem yapıp, zevkten yiyip-içip kusarken çizerek kınamaktadır (Alay, 9: 1). Basri de halkın perişanlığına, ülkenin işgaline rağmen duyarsız davranabilen mebusları 'çilingir sofrası'nda karikatürize ederek teşhir etmektedir (Alay, 11: 1). Basri; yine kapaktan yayınlanan bir karikatürleriyle halkı da uyarmaktadır. Kurtuluşun ancak halkın nifaktan, işgal karşısında karşıt kamplara bölünmekten kaçınmasıyla mümkün olabileceği uyarısını yapmaktadır (Alay, 8: 1). Alay, İstanbul'un Türkler'in yurdu olduğu, işgalden kurtulacağı mesajıyla halka mücadelenin zaferle sonuçlanacağı umudunu aşıladığı gibi işgalcilere de meydan okumaktadır ("Resm-i Geçit", Alay, 5: 6; "Karikatür", Alay, 8: 3).

Alay; kapanmasına bir ay kala bağımsızlık mücadelesinde nasıl bir yayın politikası takip ettiğini yine Milli Mücadele muhaliflerini lakaplarıyla ve iğneleyici kimi sıfatlarla bir manzumede hicvederek açıklamaktadır. Ali Kemal gibi iktidara dalkavukluk yapmadıklarını, onun küfürlü üslubu gibi herkese çatarak kendilerine küfrettirecek bir üslup kullanmadıklarını, Ali Kemal ve Mihran gibi dostlarına sinsice tuzak kurmadıklarını belirtmektedir. Aynı şekilde ne Mumcu [Ali Kemal], ne her yanı kupkuru bir dal gibi olan Kirpi [Refik Halit], ne

pek şişman Keçecioğlu[Keçecizâde İzzet Fuat Paşa] ne uzun saçlı, kâğıt yüklü bir hamal-ı kütüp [kitap hamalı] olan dalgacı Filozof [Rıza Tevfik] gibi makam ve mansıp heveslisi olarak Ferit Paşa'nın oyuncağı olmadıklarını kaydetmektedir. Ayrıca Mebusan Meclisi'ne giren kimi gazeteciler gibi (Celal Nuri, Yunus Nadi gibi) mebus olarak geniş imkânlarla yayın yapamadıklarını, yakacak ve iâşe gibi temel tüketim maddelerine bile muhtaç oldukları halde belediyeden zerre kadar yardım ummadıklarını duyurmaktadır. Bu tavırları sayesinde de muhalif bir yayın politikası yapabildiklerine işaret etmektedir (Müheyminül-Fukara, "Ne O Ne Bu", Alay, 11: 6).

6.3. İttihat ve Terakki İle Hürriyet ve İtilaf Partilerine Tepki (Reaction to the Political Parties "İttihat ve Terakki" and "Hürriyet ve İtilaf")

Alay; hem ülkeyi felakete sürükleyen İttihat ve Terakki Partisi'ni hem de mütareke döneminde iktidara gelen ve Milli Mücadele'ye muhalefet edip manda ve himayeyi savunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni eleştirerek de Anadolu Hareketi'ne ve Kuva-yı Milliye'ye desteğini sürdürmektedir. Hüseyin Rıfat imzasıyla her iki partiye de hakaretimiz ifadelerle tepki gösterilmektedir: "Saldırdı İttihad erkânı hep. Hepsi de olmuştu dehşetli kuduz. Mevkie sahip olunca İtilaf. Oldu evlad-ı vatan da kel, uyuz." (Hüseyin Rıfat, "Evliya-yı Cedid'den İstifta", Alay; 4: 2).

Ercüment Ekrem de İttihat ve Terakki ile İtilaf partilerini, aralarında farkı ve benzerliği "anne-kız" ilişkisine benzeterek hicvetmekte, birbirinden farkları olmadığını ileri sürmektedir (Âşık, "Püskülsüz Paşama", Alay, 5: 2). 1334 (1918) Temmuzunda yazdığı "İstikrâz Kasidesi" başlıklı manzumesinde ise İttihat ve Terakki'nin dokuz yıl süren iktidarında geçmişte görülmeeyen bir derecede ülkeyi zulümle yönettiğini ve harap ettiğini, hayâsızca maliyeyi soyduğunu söylemekte, Maliye Nazırı Cavit Bey'i ve % 5 faizle borçlanmayı, temel gıda maddeleri üzerinde uygulanan tekeli eleştirmektedir (Âşık, "İstikrâz Kasidesi" Alay,1: 2). Cavit Bey'in ülkeyi borca sokan politikası 1911'de çıkarılan mizah gazetesi *Kara Sinan*'da da hicvedilmektedir (Çapanoğlu, 1970:95). Şehsuvar imzasıyla da; Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin İttihat ve Terakki'nin rakibi olmasına rağmen ondan doğduğuna, her ikisinin de ülkeye hayır getirmediğine işaret edilmektedir (Şehsuvar, "Sudan Sabundan", Alay, 7: 5).

Alay'a göre her iki partinin de "havadan nem kaparak" kavga etmelerinin memlekete faydası olmadığı gibi yıllardır aralarında sürdürdükleri mücadelenin önüne geçmenin de ihtimali yoktur. Hâlbuki zaman geçiyor, devir değişiyor. "Lafla peynir gemisi yürütmek değil, ikisi de Kaf Dağı'nı yerinden oynatmaya heveskâr. Değirmenin suyu kalmadı. Arkalarını birbirine tüküre tüküre doldurmak isteyen onlar." ("Akıl Akıldan Üstündür", Alay, 1: 6). Alay aynı yazıda diğer partileri de eleştirerek Anadolu'da örgütlenmekte olan ve bağımsızlık mücadelesi veren Anadolu Hareketi'ne destek verdiği gibi Anadolu Hareketi'nin diğer partilerin bir devamı veya benzeri olmadığı mesajını vermektedir. Ayrıca eski bir İttihatçı olan Alay'ın sorumlu müdürü Aka Gündüz'ün de böyle bir yayın politikasıyla; Milli Mücadele'ye halkın katılımını engellemek için İttihatçılık ithamında bulunanların iddialarını çürütmeyi hedeflediği de görülmektedir.

7. SONUÇ (CONCLUSION)

İşgal koşullarında 1920'nin ilk üç ayında Aka Gündüz'ün editörlüğünde yayınlanan Alay; ülkenin gündemine oturan can yakıcı siyasal ve sosyo-ekonomik sorunları gündemine taşımıştır. Alay'ın asıl gündem maddesini ise, mandacılığı savunarak bağımsızlık mücadelesine muhalefet eden gazeteci ve devlet adamlarını halk nezdinde

itibarsızlaştırmak oluşturmuştur. Mandacılık ve bağımsızlık tartışmalarında ülkenin geleceğinin manda ve himayeye teslim edilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Gazete, bu hedeflerini gerçekleştirmek için mizah ve karikatür sanatını etkin bir araç olarak kullanmıştır.

Alay, başta *Peyâm-ı Sabah*'ın başyazarı Ali Kemal olmak üzere Kuva-yı Milliye'yi halka güvenilmeyecek bir hareket olarak gösterenleri hedef tahtası yaparak halkın Kuva-yı Milliye'ye katılmaması için ileri sürdükleri iddiaları etkisiz kılacak bir yayın politikası gütmüştür. Bu amaçla ülkenin manda ve himaye ile kurtulacağına dair tezlerini gülünçleştirerek Milli Mücadele aleyhinde kamuoyu oluşturma gayretlerini engellemeye çalışmıştır.

Alay; mizahî yayınlarıyla bağımsızlık savaşı karşısında halka karamsarlık ve umutsuzluk veren mandacı gazeteleri yıpratırken özellikle İstanbul'da işgalin yanında yaşanan aşırı yoksulluk, pahalılık ve karaborsacılığı, tren, tünel ve tramvaydaki izdiham gibi sorunları gülümsetici karikatür, mizahî hikâye, fıkra ve manzumeleriyle hicvederek umutsuzluk ve yılgınlığa düşen halkın kasvetini biraz olsun dağıtmaktadır. Bu suretle halka yaşama ve mücadele azmi, Anadolu'da sürdürülen Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanacağı umudunu aşılacaktır. Halkın fitne ve nifak tuzaklarına düşmeden birlik beraberlik içinde topyekûn bağımsızlık savaşına katılmasını teşvik etmekte, ülkenin geleceğini manda ve himayede görmenin çıkmaz bir yol olduğuna dikkat çekmektedir.

Okuma-yazmanın yaygın olmadığı bir toplumda çizgileriyle bağımsızlık savaşına katılan *Alay*'ın karikatüristleri de ülkenin yakıcı ve acil sorunlarına halkın dikkatini görsel olarak çekmektedirler. Özellikle kapak sayfalarında yayınlanan karikatürlerinde mandacılığı savunanları ve bağımsızlık savaşı muhaliflerini gülünçleştirdikleri gibi idam sehpasında ve ateşe konmuş kazanda çizerek de açıkça tehdit etmişlerdir. İşgale rağmen duyarsız davranıp keyif sürenleri de kusmuklar içinde çizmişlerdir.

Alay'ın abone sayısı veya kaç adet sattığına dair bir kayıt tespit edilmemiş olsa da her çevreden yoğun ilgi görmüştür. Kaldı ki bu ilgiye karşılık renkli tablolar vermeğe devam edeceği gibi mizahî hikâyeler de neşredeceği açıklamaları (*Alay*, 9: 1; 12: 1) tirajının iyi olduğunu göstermektedir. Bursa, Edirne, Trabzon, Bozhöyük gibi ülkenin farklı bölgelerinden gelen okuyucu tepkileri, ilan ve reklamlarının giderek artması, eski sayılarının yeni baskısının yapılması da bu durumu teyit etmektedir ("*Birinci Nüşamız*", *Alay*, 6: 2). Dolayısıyla *Alay*'ın okuyucudan rağbet görmesi siyasi ve sosyal sorunlara dair eleştirilerinin kamuoyunda paylaşıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca *Alay*'ın; mizahî romanları ve hikâyeleri çokça okunan dönemin oldukça popüler iki gazetecisi ve yazarı Ercüment Ekrem ve Aka Gündüz tarafından çıkarılmasının da hem kamuoyu oluşturmaya hem de çok okunmasına önemli katkı sağlamış olmalıdır.

Alay'ın Milli Mücadele'ye basın yoluyla sağladığı katkı, siyasi meselelerin yanında toplumsal sorunları da ele alış şekli dönem incelemesi açısından gazeteyi değerli kılmaktadır. *Alay*; İstanbul'un ulaşım sorunları, yoksulluk ve pahalılık gibi sorunlar ile geçen yüzyılın ilk çeyreğinde sokağa yansıyan Batılılaşma ve reklamlarla tüketimin teşvik edilmesi gibi toplumsal değişimle ilgili de pek çok veri içermektedir. Özellikle İstanbul'un sosyolojik panoramasını mizah penceresinden sunmaktadır. Bu bağlamda yayınladığı hikâye ve piyesleriyle gündelik hayattan kesitler yansıttığı gibi mizah zemininde Türkçe'ye farklı bir renk de katmaktadır. Bu özellikleriyle *Alay*, döneminin toplumsal sorunlarına yaklaşımı, mizah edebiyatı ve dili gibi farklı açılardan da incelenebilecek bir içeriğe sahiptir.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

- Alay, 10 Kanun-ı Sâni 1336 (10 Ocak 1920)-27 Mart 1336 (1920), İstanbul.
- Akbaba, B. ve Birbudak, T.S., (2009). "Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi Mizah Basınında Mustafa Kemal Atatürk İmajı", Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 29, Sayı: 5, ss:1250-1274.
- Apaydın, M., (2013). "Giriş", Aydede 1922/Refik Halid Karay, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, ss:13-30.
- Aydın, H., (2009). "Millî Mücadele'de Kemalist Anadolu'nun Mizah Organı: Anadolu'da Peyam-ı Sabah (1921-1922)", Selçuk Üni. Edebiyat Fak. Dergisi: Sayı: 22, ss:101-115.
- Ayhan, B., (2009). Atatürk Ve Basın, Konya: Palet Yayınları.
- Ayışığı, M., (1994). Refi Cevad Ulunay'ın Milli Mücadele Devri Makaleleri, Balıkesir: İnce Ofset.
- Berkes, N., (1978). Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul: Doğu-Batı Yay.
- Çapanoğlu, M.S., (1970). Basın Tarihimizde Mizah Dergileri, İstanbul: Garanti Matbaası.
- Çetin, A., (1995). "Ercüment Ekrem Talu", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 11, ss:274-6.
- Çeviker, T., (1991). Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü III - Kurtuluş Savaşı Dönemi (1918-1923), İstanbul: Adam Yayınları.
- Çoruk, A.Ş., (2008). Mizah Penceresinden Milli Mücadele, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Denman, K.F., (2009). İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Doğan, A., (1989). Aka Gündüz, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eray, C., (1994). "Talu, Ercüment Ekrem", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Cilt:7, ss:201-202.
- Güneş, M., (2009). Aka Gündüz'ün Roman, Hikâye ve Tiyatrolarında Sosyal Meseleler (1909-1958), Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Hanioğlu, M.Ş., (1988). "Abdullah Cevdet", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, ss:90-3.
- Hilav, S., (1992). "Düşünce Tarihi (1908-1980)", Türkiye Tarihi, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt:4, ss:357-390.
- Ilgar, İ., (1973). Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın, (Derleme), Kervan Yayınları.
- İnuğur, M.N., (2005). Basın ve Yayın Tarihi, İstanbul: Der Yayınları.
- Kabacalı, A., (1990). Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Kara, E., (2009). Ercüment Ekrem Talu'nun Hikâyelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Mizahi Dille Eleştirisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karay, R.H., (2013). Aydede 1922 (Haz. Mustafa Apaydın), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karpat, K., (2011). Türk Siyasi Tarihi -Siyasal Sistemin Evrimi-, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Koloğlu, O., (2006). Osmanlı'dan 21 Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Koloğlu, O., (2010). Osmanlı Dönemi Basının İçeriği, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Mardin, Ş., (2005). Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C., (1994). Bu Ülke, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C., (1994). Jurnal 1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mevlanzade, R., (2000). Türkiye İnkılabının İçyüzü, İstanbul: Pinar Yayınları.
- Okay, C., (2004). Dönemin Mizah Dergilerinde Milli Mücadele Karikatürleri (1919-1922), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okay, M.O., (2001). "Karay, Refik Halit", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, ss:480-2.
- Oktay, M., (2008). Aka Gündüz'ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öngören, F., (1998). Türk Mizahı ve Hicvi, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Özsoy, O., (1997). Gazetecinin İnfazı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özyurt, C., (2014). Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi (1839-1923), Ankara: Kadim Yayınları, ss:243-74.
- Tamer, A., (2004). İrade-i Milliye -Ulusal Mücadelenin İlk Resmi Yayın Organı-, İstanbul: Tüstav Yayınları.
- Topuz, H., (2003). II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T.Z., (2003). Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 2, Mütareke Dönemi 1918-1922, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, M., (1992). "Osmanlı İkinci Meşrutiyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne (1908-1923)", Türkiye Tarihi, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, Cilt:4, ss:27-81,.
- Uçman, A., (2008). "Rıza Tevfik Bölükbaşı", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:35, ss:68-70.
- Uzun, M., (1989). "Ali Kemal", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, ss:405-8.
- Uğurcan, S., (1989). "Aka Gündüz", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, ss:208-9.
- Ülken, H.Z., (1992). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Ülken Yayınları.
- Ünal, Y., (2013). "Refik Halit Karay ve Millî Mücadele", History Studies, Volume: 5 Issue: 1, pp:367-389.
- Varlık, M.B., (1985). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt: 4, ss:1092-1100.
- Yücebaş, H., (1959). Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz, Hayatı-Hatıraları-Eserleri-, İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık.